

מילים צרפתיות בלשון היום-יום של מהגרי מזרח אירופה לצרפת בין שתי מלחמות העולם

ההגירה היהודית ממזרח אירופה לצרפת הגיעה לממדים בעלי-משמעות החל משנות השמונים של המאה ה-19, אך הלכה וגברה בראשית המאה העשרים, לאחר שנעלו שערי ארצות-הברית באמצעות הטלת מכסות הגירה מחמירות. צרפת הפכה למחוז חפץ מועדף. מעריכים, שערב מלחמת העולם הראשונה חיו בצרפת (בעיקר בפאריז) 30,000 יהודים. בין שתי המלחמות נוספו 70,000 יהודים, חלקם הגדול מפולין, והם אמנם הטביעו את חותמם על דיוקנו של ציבור המהגרים, שביקש להשתקע בצרפת, אך בשום פנים לא להתבולל בה (Roblin 1952: 73, 74, 77).

חרף ההבדלים הבלתי ניתנים לגישור בין המחנה הלאומי (הציוני לכל גווניו) לבין השמאל (בונדאים, קומוניסטים, אנרכיסטים), הרי המחלוקת בקרב ציבור המהגרים נסבה סביב השאלה: מהי הזירה ההולמת ביותר את התפתחות הכלים להגשמת היסוד היהודי? (ויינברג 1990: 174, 175). שפת הפולמוס היתה יידיש.¹ היידיש ציינה את הייחוד, את אמצעי הקשר בין המהגרים וההגנה נגד אובדן הזהות. העיתונות שהתפתחה בצרפת הצליחה לרכוש קהל קוראים נאמן לא רק מפני הלשון והמושגים המובנים למהגר, שהגיע לצרפת זה מקרוב, אלא גם מפני שהיא נטלה על עצמה להיות בין סוכני ההתערות של המהגר במקומו החדש. העיתונות היומית העלתה שילוב של אינפורמציה והבעת דעות והערכות והפנתה את תשומת לב קוראיה הן לנעשה בקהילה והן למציאות בסביבה הצרפתית. השפעתה של העיתונות היתה ישירה, ולא פעם – מיידית.² בין שתי מלחמות העולם יצאו לאור בצרפת כ־130 כתבי־עת ביידיש.³ רבים מהם – לא באורח סדיר ורצוף.

הפאריזער הַיִנְט (עיתון ציוני), שנוסד ב־1926 והנִיַע פרעסע (בטאון לא־רשמי של הקומוניסטים היהודים), שנוסד ב־1934, העלו גם את חילוקי־הדעות הרעיוניים ביניהם וגם את מתח התחרות המסחרית על ליבו של ציבור הנאמד ב־20,000 קוראים. המעיין בשני כתבי־עת אלה ימצא בהם השתקפות נאמנה של מוקדי דאגותיהם של המהגרים: ה'כאן ועכשיו' של המאבק על הקיום והפרנסה, הסקרנות כלפי המתרחש בארצות המוצא והחרדה לקיום הקהילות היהודיות באשר הן שם.

מטרתו של מאמר זה היא לבחון את חדירתה של הלשון הצרפתית בתהליך

השתלבותם של המהגרים אל העיתונות בידיש. נשמעו אמנם קולות בודדים נגד 'הפלישה' של הצרפתית אל חיי הציבור,⁴ אך איש לא מחה נגד זרם המילים והביטויים שחילחלו אל חיי היום-יום והשתלבו בלשון הכתבות בשני היומונים. הם לא היו זקוקים לשום הנמקה אידיאולוגית, בניגוד לפולמוס על הכתיב 'הסובייטי'.⁵ יתר על כן, יצירות ספרותיות, המתארות את הווי המהגרים בפאריז גדושות מילים וביטויים צרפתיים.

ניסן פראנק, אחד הפתאים הפוריים ביותר של הפאריזער הינט, אדם מעורה היטב בחיי התרבות, פתח לקוראי עיתונו צוהר לחיי הצרפתים והווייתם. הוא הסביר לקוראיו מנהגים, הורה להם כללי התנהגות, תיאר לפנייהם דמויות ואתרים. ברומנים בהמשכים שהוא פרסם בפאריזער הינט מופיעים צירופי לשון שגורים בפיהם של המהגרים. ואין בכך כל פגם, באשר – כותב ניסן פראנק – "המהגר הגיע לפאריז רק לפני מספר חודשים, והרי הוא כבר רוצח את הצרפתית לתיאבון [...] והיכן כתוב שהצרפתים מדברים צרפתית מעולה? ואם ריוועלעס גאָס (כינוי יהודי לרחוב Rivoli) מעשירה את אוצר הלשון במילים צרפתיות, הרי אין סיבה שהצרפתים לא יעשירו את שפתם בביטויים מידיש. הרי היידיש שלנו מכילה מילות פו, כמוהן כצימוקים בחלה. יוצא אפוא שאחינו בני-ישראל דוברים צרפתית מיוֹדֶשֶׁת ויידיש מצורפתת". בהציגו סיפורים מסיפורים שונים המאכלסים את הנוף הפאריזאי, מכנה אותם ניסן פראנק בשמותיהם הצרפתיים: 'די מידינעטקע' (la midinette, תופרת בבית אופנה גדול), 'דער פֿליק' (le flic, השוטר) הרודף אחרי ה'קאמעלאָ' (camelot, הרוכל). אך כדי להסביר שהלה מוכר את מרכולתו 'אַ לאַ סאָוועט' (à la sauvette, ללא רשיון), חוזר ניסן פראנק ללשון המוכרת לכל מי שחבש את ספסלי בית-המדרש והוא מבאר "עושה ויברח".⁶

הגדיל לעשות יוסל צוקר. בקובץ סיפוריו על חיי המהגרים בפאריז הוא משלב בגוף הטקסט קטעי משפט שלמים בצרפתית.⁷ באופן דומה, אם כי באורח מצומצם יותר, נוהג גם ב. שלווין בבואו לתאר את חייהם של עובדים קשיייום ברובע עממי של פאריז. שני הסופרים יוצרים באופן זה אווירה של אותנטיות בשיחם של גיבוריהם.

עמודי השער של שני היומונים נקיים ממילים צרפתיות. גם דברי המערכת ומאמרי העמדה הגדולים, בעמוד השני או השלישי, כתובים בידיש תקנית. אולם כאשר העורכים מבקשים להדגיש חשיבותו של נושא הנוגע לקיום היהודי, הם אינם בוחלים במילה הצרפתית הקולעת בכתיב עברי. עם זיכוי של שלום שורוצברד, למשל, זעק הפאריזער הינט באותיות קידוש-לבנה לרוחב כל העמוד 'זיוו לָא פֿראַנס!' (תחי צרפת!) או 'נאָן!' (לא!) לציון תשובתו הנחרצת של חבר המושבעים. בגליון מיום 14 ביולי 1937 הגזים העיתון ניע פרעסע במחווה פאטריוטי בפרסמו את ההימנון 'מרסלייזה' על כל ששת בתיו.

מאמר מערכת נושא את הכותרת 'לע טערם' (le terme, מועד תשלום שכר-דירה), שהיה מקור של דאגה עמוקה וחרידה בחיי המהגרים. בדרך כלל לא שולם ה'טערם' ישירות ל'פראָפיעטער' (בעל-הבית), שלא היה מוכר כלל לדיירים, אלא ל'קאָנסייערזש' (השוער, השוערת), שנתגלה כמעט תמיד כאישיות מטילה

אימה ובעלת עוצמה בלתי מבוטלת, זו המעניקה את הפתק המאשר את המגורים במקום ('סערטיפיקאט ד'אביטאסיאן'). השוער הוא גם פותח את דלת הבית בשעות הלילה המאוחרות בעזרת פתיל היוצא מכוך מגוריו. הבקשה 'קארדאן ס'איל ווו פלע' (cordon s'il vous plaît, פתיל בבקשה) משולה בפי משורר הכותב חרוזים קלים לתחינה הנאמרת בראש-השנה: "פתח לנו שְעָרֵי שְׁמַיִם"⁸. הכתבות שדנו בחיי היום-יום ובמדורים המוקדשים לעבודה ולפרנסה, רב היה בהן שימוש במילים צרפתיות.

מלבד שכבה דקה של משכילים, שלמדו צרפתית בארצות מוצאם, נעשתה רכישת השפה במגע עם הרחוב ולעתים רחוקות יותר – בקורסים שאורגנו על-ידי אגודות פילנטרופיות של יהודי צרפת או ביוזמתם של 'לאַנדסמאַנשאַפֿטן'.⁹ ב-1925 הוציא בעל-חנות הספרים וולף שפיין לאור חוברת בשם נישטע מעטאָרע צו זעלבסט ערלערנען אין אַ קורצע צייט די פֿראַנצויזישע שפראַך.¹⁰ זמן מה לפני כן הופיע קונטרס בשם קליינע יידיש-פֿראַנצויזישע גראַמאַטיק, מודפס כולו באותיות לאטיניות.¹¹ ספק אם רבים אמנם נזקקו להם. המהגר החדש למד צרפתית לבדו, תחנות ה'מֶטְרו' שימשו לו אולפן. תחילה הוא זיהה את השמות על גבי השלטים ובהמשך הוא למד לאתר פחות-א-יותר את ההברות המתאימות.¹² "אבא ידע המון מילים בצרפתית" – מעידה בת הדור השני למהגרים – "עוד מן הימים שהיה מלצר. זה תמיד הרשים את חבריו".¹³

חוקרת חיי היהודים ברובע העממי Belleville מציינת, שרכישת השפה מהירה יותר אצל נשים בתפקידן הכפול של מסייעות לבעליהן בעבודתם או במסחרם, כאשר הן גם עקרות בית. הן עומדות בקשר עם ספקי הסחורות, עם המפעלים הגדולים נותני העבודה הקבלנית. הן שעורכות הנהלת חשבונות פשוטה.¹⁴ מגע ראשוני זה יצר מעגל של יחסים עם הסביבה הקרובה ומילים מתוך הדיבור היום-יומי פעפעו ללשון משק הבית והעסקים. השפה שנרכשה באמצעות מגע ישיר, שביטוייה ומונחיה היו מובנים לכול, אומצה גם על-ידי העיתונות, ששילבה אותה במדורים שהוקדשו לחיי היום-יום של המהגרים.

החוקרים הצביעו על כושר הספיגה של יידיש מתוך לשונות הסביבה. במרכז אירופה ובמזרח ספגה היידיש מילים וביטויים רבים מן האוצר הסלאבי. בעקבות הנדידה מערבה נוספו ללשון ניבים וביטויים של הארץ הקולטת.¹⁵ החוקר לווינסקי מציין, שבפאריז חלים שינויים "ביידיש המדוברת בקרב השכבות הלא-משכילות הן במילים, הן בצורות והן בתחביר".¹⁶ התהליך הזה היה מהיר בצרפת ובקרב חבורות של מהגרים והוא לא ארך יותר מימי דור או שני דורות. בחלקים מציבור המהגרים לא נמשך תהליך זה יותר מעשר שנים.¹⁷

לווינסקי, המתמקד בלשון המדוברת בלבד, מבחין בשלושה דפוסי אימוץ של מילים זרות, האופייניים לכל שפת מיעוטים בכואה במגע עם סביבה חדשה:

(א) מילים וצירופי מילים, אף כי אינם קיימים כלל ביידיש, אך השימוש בהם נדרש מיד, עם ההסתגלות הראשונית לתשתית של העיר המודרנית. המהגר מגיע לפאריז ב'גאָר די נאָר' (שלעווין 1948: 41, 68, 218), נוסע ב'מעטראַ', ב'אָטאָבוס' או ב'טאָקסי' ל'רי דע ראָזיע', ורק אז הרחוב והאזור הסמוך לו שבים לזוהתם

היהודית מימים ימימה: 'פלעצל'.¹⁸ כמו כן מועתקים כהגייתם שמות של רחובות וחצוצות העיר, ה'פֶּאָבוּר' (אך ורק פרבר St. Antoine), הכינויים של הטפסים הרשמיים, חומרים ('מיטוואַך אָוונט האַט ג.מ. אויסגעטרונקען אַ גלאָז אַ דע זשאָוועל' (מי כלור) (נייע פרעסע, 3.6.1938), שמות של חגים נוצריים, כגון נאָעל' (חג המולד), 'זשור דע ל'אָן' (ראש השנה האזרחית), 'טוסען' (חג כל הקדושים), חגים לאומיים, כגון 'אַרמיסטיס' (ציון יום הפסקת האש), 'קאָטאַר זשווייע' (ה'14 ביולי).¹⁹

(ב) מילים בעלות צליל דומה ומשמעות שונה בכל אחת מן השפות. המהגר קולט את הצליל הרגיל ושזור אותו במשפט, כעין לשון שאולה (Weinreich 1980): 655-656), למשל: Fête = חג (ביידיש פֶּעט = שמן); Bête = טיפש (ביידיש: בעט = מיטה).

(ג) הלשון הכתובה אינה משקפת את קשיי המבטא של הצרפתית, את שימת ההטעמה על ההברה הנכונה ובייחוד הקושי בהגיית התנועות *e, u, ui, eu, oe*, לרבות היגוי כפול־התנועה (דיפטונגים) *an, en, in, on, un*. הדיבור מסגיר מיד את מוצאו של הדובר (לווינסקי: כרך 2, 193-194).

עיון בעיתונות ובספרים שהזכרנו לעיל מגלה שני דפוסי היווצרות נוספים. אחד: צירוף לשון של מילים אחרות המתחברות בתוך המשפט: "זיי האָבן אָוועקגעלייגט 'טו צו טו'" (הם חסכו פרוטה לפרוטה) – (פּאַריזער היינט, 15.10.1932). לפעמים גם משפטים שלמים בתעתיק עברי: "גאַרסאַן ען דעמי ס'איל ווו פלע" (מלצר, כוס בירה בבקשה) (אַלמאַנאַך, 1931), 'דראַם ד'אַמור' (ייסורי אהבה, טראגדיה של אהבה), 'פּאַם פֶּריט' (צ'יפס), 'דעמי אַ לאַ פּרעסיאָן' (בירה מן החבית) – ביטויים שגורים אלה, שהיו מובנים לכול פורסמו בעיתון היומי נייע פרעסע במאי 1934.

הדפוס השני נוצר מצירופו של שם פועל ביידיש עם שם עצם צרפתי: 'האָבן קוראַזש' (להיות אמיץ), 'זיך אַמוזירן' (להתבדר). צירוף לשון מעניין בסוגו: 'מאַבן אַ מערי' (להתחתן בנישואין אזרחיים). טקס הנישואין נסמך אל המקום שבו הוא נערך: בית־העירייה (Mairie) – פּאַריזער היינט, 16.11.1932).

'מאַבן אַ מערי' מצרף את הפועל 'מאַבן', המתלווה לשורה של פעולות הכרחיות הדרושות לשם קבלת סטאטוס חוקי בארץ הקולטת, לאמור: 'מאַבן אַ פּאַספּאַרט' (לסדר דרכון), 'מאַבן אַ פּאַטענט' (לבקש רשיון למסחר בשווקים), 'מאַבן אַ דעמאַרש' (הליכים, פנייה). 'מאַבן אַ מערי' – זו פעולה ההופכת את מצבו המשפחתי של המהגר למעמד חוקי. הרשות הצרפתית קובעת. הנישואין הדתיים – אם אכן נישאו בני הזוג על פי אורחות המסורת בארץ המוצא או אפילו בצרפת – מכונים בשם הרווח 'שטעלן אַ חופה' (להעמיד חופה): "העמדנו חופה בפברואר 1937" – מספרת הגב' וולניר – "ורק ב' 1938 האָבן מיר געמאַכט אַ מערי" (עדותה של גב' זלדה וולניר, 15.1.1999).

יש מילים המתחברות מן הסיומת 'יק' הסלאבית והמונה הצרפתי. כך, למשל, נאמר על צייר, שנשמע בקרב הבודהמה בפאריז: 'ער איז געוואָרן אַן אמתער מאָנפּאַראַנסניק' (הוא הפך כאחד מבאי המונפרנס הקבועים), (פּאַריזער היינט, 1.12.1930); אדם שהצליח בחיים מכונה 'פּאַמאַלניק' (מלשון *pas mal* = לא רע).

(פאָריזער היינט, 20.8.1931), שמקבילו מעבר לאוקיינוס הוא האַלרייטינקי. לקבוצה זו ניתן לשייך צירופי מילים, המסתיימות בסיומת 'קע', לציון מין נקבה, לאמור: 'די פאָטראָנקע' (אשת בעל-הבית או בעל-העסק), 'די גאַרסאַנקע' (המלצרית) (פאָריזער היינט ונייע פרעסע 12.1.1934).

גיוּר מילים ומעגליהן

משקל מיוחד נתייחד ל'גיוּר' של מילים צרפתיות מפני זיקתה של היידיש-צרפתית לחיי היום-יום. על ההיבט הזה עמד קוסובר, שהצביע על טיבה של התופעה, לאמור: היידיש מְסַגֵּל לעצמה מרכיבים מלשון הסביבה מתוך "מגע יום-יומי וקשרים במישור הכלכלי בארץ ההגירה" (קאָסאָווער 1932: 44). מכאן ניתן גם להסיק על קווי אופי במציאות הקיומית של המהגרים בצרפת.

למילים וצירופי-מילים הצרפתיים קיימים בידיש מקבילים למכביר. אף על פי כן הם נקלטו ואומצו בדיבור הרווח, כיוון שנראו רלוואנטיים יותר לנסיבות החיים. השימוש במילים צרפתיות בגירסת היידיש בעיתונות ושילובן ללא גרשים או מרכאות מעידים על חיוניותן, על תפקודם במעגלי החיים של המהגרים. 'גיוּר' של ניבים וצירופי-מילים מעצב מרחב חברתי ומחשבתי מוחשי, אשר במעגליו מצויים סוכני-ההפצה של המונחים החדשים. ניתן לכנותם 'מגיריים' על פי הימצאותם במעגל הצר של רשות הפרט והבית, או אף בזיקה אל מגורים רחוקים יותר. במרכז המעגל הראשון ניתן לציין את אזור המגורים, המשפחה והילדים ביחסם אל הסביבה הקרובה ביותר. בראשית צעדיו בתחומי העבודה והפרנסה בא הגבר על פי רוב במגע עם דוברי יידיש, שהם לעתים קרובות גם שארי בשר או יוצאי אזור אחד במחוז היציאה. אנשים אלה אף קלטו את המהגר ברגע שיצא מן הרכבת (שלעווין 1948: 41, 68, 218). לא כן האשה. היא נאלצה כבר ביום הראשון בצרפת להתמודד עם סביבה, שדיברה בלשון בלתי ידועה לה. עוד בטרם צאתה מתחומי של הבית היא נתקלה ב'קונסיאָרז' (Conciergerie שוער או שוערת), דמות רבת-השפעה, כאמור, חוליה מקשרת בין בעל-הבית שאינו נוכח, לבין כלל הדיירים (נייע פרעסע, 4.5.1934: 'פאָרשטאַרקטע אַקציע פֿון די לאַקאַטערן').

אל רשימת המילים שלווונסקי מונה נוסף מעט ממה שלקטנו בעיתונות, בכתבות ובפרסומות: 'קאָרידאָר' (פרוזדור), 'עפּיסערי' (חנות מכולת), 'בושערי' (איטליו) - להבדיל מן ה'יאַטקע', כאשר מדובר באיטליו בשר - 'שאַרקייטערי' (מעדנייה), 'קרעמערי' חנות לדברי חלב וביצים), 'רעסטאָראַן' (מסעדה), 'מסעדת לודו' המודרנית מפרסמת 'מעניו' (תפריט) לארוחות ב'פרי פֿיקס' (מחיר קבוע) של 5 פראַנק, כולל 'לעגיוּם' (ירקות), 'סופ' (מרק) ו'ברויט אַ דיסקרעסיאָן' (לחם חופשי) (פאָריזער היינט, 3.11.1931).

פרט לאֵם, גם הילדים הלומדים בבית-הספר העממי הממלכתי מביאים איתם הביתה מילים וביטויים. הילדים הם למעשה החוליה הראשונה בתהליך ההסתגלות וההתערות של המהגרים בסביבתם החדשה, החורגת מן המעגל הצר של העבודה או השכנות. לווונסקי מונה כ-15 מונחים מן התחום הזה (לווינסקי:

201). משנת 1931 ואילך מפרסם הפאריזער הינט בקיץ את הישגיהם הלימודיים של בני המהגרים והוא משתמש במונחים המקובלים במערכת החינוך הצרפתית: 'פרי ד'עקסעלאַנס' (מצוינות), 'פרי ד'האַנער' (פרס כבוד), 'סערטיפיקאַ ד'עטור' (תעודת גמר), 'פרי די קאַנסייל מוניסיפאַל' (פרס מועצת העיר) – תוך הדגשת הזמן הקצר בו שהו הילדים בצרפת.²⁰ ויש גם, אבוי, 'זעראַ דע קאַנדיט' (ציון אפס בהתנהגות) (נייע פרעסע 30.5.1936).

ברשות הפרט נקלטה מילת הקירבה המשפחתית פאַפּאַ (אבא). השם המקורי 'מאַמע' (אימא) גבר תמיד על מקבילו הצרפתי maman. לתואר 'מאַדאַם' (גברת) מתלווה נימה מלגלגת, שעיקרה לסמן אשה זוחחת דעת או מתבוללת ואף להדגיש את הגיחוך בהתנהגותה. למשל: מאדאַם ראָזאַלין האָט עטלעכע מאָל אַרויסגעקוויטשעט: "מאַדאַם, איך בין פרעזידענט און איר טראָגט דעם קאַפעליוש".²¹ ואילו התואר Monsieur (אדון, מר) אינו מופיע אלא לעתים רחוקות כתוב באותיות עבריות.

יש ביטויים המציינים מערכת יחסים בינו לבינה. למשל, הכותרת: 'אַ יידישן שניידער האָט זיך געגלוסט אַ פֿראַנצויזישע מעטרעסע' (מעטרעסע) – פילגש; מאָרגנבלאַט, תאריך לא ידוע; 'אַ מעטרעסע אין אַ שאַפֿע' (נייע פרעסע, 24.1.1935). המונח 'מעטרעסע' רומז שמדובר לא באשה יהודייה. הכינויים 'אַמי', 'קאַמפאַן' (ami, amie, compagne – חבר, חברה לחיים, ידוע או ידועה בציבור) מתייחסים על פי רוב לזוגות צרפתים ("זיך געוואָרפֿן אויף דער אַמי פֿון איר מאַן" – מאָרגנבלאַט) ואילו "ראובן לאסעק מדומברוקה" שנעלם מפאריז, חי בלובלין "מיט זיין געליבטער" (פאריזער הינט, 27.8.1930). במשפט "אַ אַ מאַן איז זשאָלו איז עס אַ גאַלדענער סימן" (נייע פרעסע, ינואר או פברואר 1936) – השימוש במילה 'זשאָלו' (מקנא) מדגיש את עוצמת הרגש.

מעגל עולם העבודה והפרנסה

בנושא מגזרי התעסוקה של המהגרים היתה מקובלת גירסתה, שהיהודים דבקו במקצועות ספציפיים בעקבות מסורת עיסוקיהם בארצות המוצא. ננסי גרין הציעה, בשניים מחיבוריה ובשורה של מאמרים, גישה חדשה אל 'המקצועות היהודיים' במסגרת דיוניה בתופעת ההגירה. היא קבעה שהמשפט 'הוא חייט מפני שהוא יהודי', אינו מדויק ומן הראוי לנסח 'הוא חייט מפני שהוא מהגר'. היא הצביעה על העובדה, שבראשית המאה העשרים חדר המהגר היהודי בצרפת (וכך גם בארצות-הברית) לענפים שנפתחו בגין שילוב גורמים כלכליים, חברתיים ומנטאליים.

אחת התמורות התחייבה מן הדמוקרטיזציה של הלבוש, אשר טשטשה את ההבדלים החיצוניים בין המעמדות (Nancy Green 1985). אכן מצאו היהודים בצרפת כר נרחב לפעולה בתחומים שנחשבו לפני כן כענפי מותרות, כגון תעשיית הארנקים, הסריגה, הפרוונות, השענות ועוד. האופי הטרומ-תעשייתי של תהליכי הייצור איפשר למהגר הטרי לימוד מהיר של המקצוע.

מהיבט זה נגזר מצאי המילים הצרפתיות אשר חדרו לידיש מתחום עולם העבודה, המלאכות, המקצועות הטכניים השונים ויחסי המסחר והעסקים. המהגר, שהיה נתון לבולמוס של דחיפות ומיידיות ארג לתוך לשונו את המונחים החיוניים ביותר כדי שתהיה לו שליטה בעולם העבודה והפרנסה. מעגל זה הצמיח אפוא שפע של ניבים העולים בכמותם על המילים משאר תחומי החיים. לווינסקי מזכיר כשני תריסר מילים שגורות בכל המקצועות, כינויים לסוגי סחורות ואביזרים, אתרי פרנסה ועוד. מן האוצר, המגיע לעשרות רבות של ניבים וצירופי מילים שאיתרנו בעיתונות, נביא כאן את המונחים המשמעותיים ביותר.

מקום מרכזי ברשימת בעלי-המלאכה תופס ה'פֶּאַסְאָניער', 'עובד עצמאי', כהגדרתו של הפֶּאַריזער היינט. הוא מקבל מידי היצרן "חלקים גזורים מראש והופך אותם בביתו למוצר מוגמר" (26.8.1932). המילה נגזרת מן הצרפתית à façon, דהיינו מלאכה קבלנית, המשתלמת לפי כמות הפריטים המורכבים. מונח מקביל à la pièce (מלשון פריטים, בקבלנות) לא נקלט דווקא, והוא אמנם הופיע לעתים נדירות. ה'פֶּאַסְאָניער' קנה לעצמו שליטה. לא יעלה על דעתו של איש להידרש למונח 'בֶּאַלֶּופֶניק', למשל.

קיימת נידות רבה במיקום המפרנס בתהליך הייצור. מי שהיה 'פֶּאַסְאָניער' יכול להיפך ל'פֶּאַטראַן' (בעל-בית) ובעטיה של עונה בלתי מוצלחת לחזור למעמד של שכיר, וכן חוזר חלילה.

"הפֶּאַטראַן פֶּיטר בהדרגה את שכיריו והכריח אותם להיות פֶּאַסְאָניערס" (בכתבה 'שבתה' למופת במפעל We Be, נניע פרעסע, 31.8.1937). מעסיק זעיר כונה בנעימת לעג 'פֶּאַטראַנדרל' (נניע פרעסע, 7.1.1934).

הפעילות של מרבית המקצועות היתה נתונה לקצב העונות: למשל: 'מֶאַרט סעזאָן' (העונה המתה). עובדים ב'אַטעליעס' (בתי-מלאכה) עבור 'מעזאָגעס' (מילולית – בתים במובן הרחב, בעצם הכוונה לבתי אופנה בענפי הביגוד ומוצרי העור). רשימת כל בעלי-המקצוע ארוכה, וכל אחד משקף את תהליכי הייצור, מן ה'קופער' (הגזרן) "מען דערקענט שוין נישט מֶאַריס דעם קופער" ועד האחרון ה'פרעסער' (גהצן).

נביא רק דוגמה מרבות של השעטנו הלשוני המקובל: "עס פֶּאַדערט זיך אַ קופער צו גאַרניטור פֶּון לאַפּען" (דרוש גזרן לתוספות קישוט מעור שפנים" (מודעות דרושים, פֶּאַריזער היינט, 15.9.1931).

בראש ענפי המסחר ניצבים ה'מֶאַרשאַן', 'מֶאַרשאַנעס', מלשון marchand, כלומר סוחר. בהקשר הפרנסות של היהודים הכוונה היא בפירוש לרוכל בשווקים. וזה מחזיר אותנו למקור – אדם הסוחר בשוק (marchée). איגוד הסוחרים הזעירים פעיל במיוחד הן בתחום המקצועי והן בתחום החברתי. בטאונו דער ייִדישער קליינהענדלער מפרסם בקביעות את רשימת ה'מֶאַרשעס' (שווקים) בפאריז ובסביבותיה.

המֶאַרשאַנעס' שעיסוקם דורש השקעה מינימלית מתחלקים לכמה סוגים: ה'קֶאַלפֶּאַרטער' (רוכל), המחזר על הפתחים עם מרכולתו, ה'מֶאַרשאַן פֶּאַרען' (רוכל בשוק). הנושא את צרורו העלוב על גבו מבלי לדעת לאיזה שוק הוא יגיע,

אף אין לו חזקה על מקום כלשהו משלו, וסוג מיוחס – ה'מאַרשאַנעס' (סוחרים), "האוהזים בבעלות על כמה מטרים של דוכן, שעליו ניתן להציג את סחורתם" (די וואָך, 19.2.1940). אליהם יש להוסיף את ה'בראַקאַנטער' (סוחר בגרוטאות) ואת ה'מאַרשאַן ד'האַבי' (סמרטוטר).

תושבים יהודים בעיריה סמוכה לפאריז מתפרנסים ממסחר ב'מאַרשעס' (שווקים) – (פאַריזער הינט, 9.10.1934). בית-מסחר יכול להעניק 'בעס' (הוזלת מחיר), 'ראַבא' (הנחות), לערוך 'סאַלדן' (מכירות סוף העונה) או להגיע, לא עלינו, ל'פאַייט' (פשיטת רגל).

היומון הקומוניסטי מרבה להידרש ל'אַרבעטנדיקע' (עובדים, פועלים) און ה'אַרעפּאַשניקעס' (עמלים, לא מקצועיים). הוא מתיימר להיות פה ל'מאַסן' (המונים), אך בכתבות מפורטים המקצועות והמלאכות בשמותיהם היומיומיים: 'פּוֹרער' (פרוץ), 'שאַפעליע' (כובען), 'מאַראַקניער' (תופר ארנקים) וכו'. ה'גאַרטאַן' (מלצר) וה'קואַפּער' (ספר) מתפרנסים מדמי תּשׁוּר: "בײַ דער קאַסע פֿון פּאַטראָן איז געשטאַנען אַ גרויסע פּושקע און יעדער גאַסט האָט אַרײַנגעוואָרפֿן אַ פּורבאַרײַ" (נייע פרעסע, 5.12.1938).

המשבר העולמי ופגיעתו הקשה בפרנסות היהודים, כמו גם המאבקים הסוציאליים בימי החזית העממית העשירו את היידיש בנרדך נוסף של מונחים. המשפט "מיט אַ צײַט צוריק, אָדער פּשוט 'אַוואַן לאַ קריז'" (לפני המשבר) (נייע פרעסע, 5.1.1934) תוחם שתי תקופות ומעמיד את המפרנס היהודי בדרגה אחת עם המפרנס הצרפתי, שהיה אף הוא קורבן של המשבר. מ־1931 ואילך הרבו להשתמש במילה 'שאַמאַזש' (אבטלה), ואף בציון של דמי-אבטלה. וכך בכותרת: "אַ ײִדישע פֿרוי האָט גענומען 'שאַמאַזש'" (פאַריזער הינט, 25.5.1935). גל השביתות הגדול בקיץ 1936 הוליד את ה'קאַמיטע דע וויזשילאַנס' (חוליות הביקורת), 'פערמאַנאַנס' (תורנות), 'סעקסיאָן דע פעטיט מעזיר' (סקציה של המידות הקטנות באיגוד המקצועי של ענף ההלבשה), 'אַרביטראַזש' (מוסד הבוררות), 'אַסיראַנס סאַסיאַל' (ביטוח לאומי), 'קאַנסעי דע פּרידאַם' (בית-דין לעבודה). ואם השכיר אינו מובטל ואינו שובת הוא הולך 'טושיין די פעי' (לקבל את שכרו).

מעגל רשות הציבור

המהגרים היהודים הביאו בעיקלונם דפוסי אירגון קהילתי, תפיסות עולם עתירות מחלוקות, מערכות פוליטיות, כולן מקורן במציאות היהודית של ארצות המוצא. יצירתם המקורית והחיונית ביותר בארצות היעד היתה 'אירגון בני העיר' (הלאַנדסמאַנשאַפֿט), מעין מבוא מפולש שאיפשר את המעבר מ'שם' ל'כאן'. אירגונים אלה, וכן המפלגות, היו לרבים מן המהגרים תחליף לבית-הכנסת, למשפחה ולקהילה. המילה הצרפתית בשימוש חיי הציבור, שאכן התנהלו ביידיש,²² לא היתה בבחינת 'אחד מקור – אחד תרגום'. היא מצביעה בעיקר על תפקידה בתחום שהיא אמורה לשרת, ולא דווקא במושא עצמו. מבחינת התועלת

מציבה המילה 'המגוירת' כעין מכנה משותף. כל אגודה של בני עיר אחת, כל אירגון צדקה, כל קופת עזרה הודית יקרא 'סאָסיעטע'. עניין מרכזי בחיי האירגונים האלה הוא הדיון ב'קאָוואָ', היא אחוות הקבר המיועדת לחברי הלאַנדסמאַנשאַפֿטים בבוא יומם. זה היה מוקד לדיונים וסכסוכים רבים באסיפת האזכרה השנתית של האגודה.²³

ה'בירור', הוועד הנבחר, המורכב מ'פרעזידענט' (יו"ר), סגנו ו'טרעזאָריע' (גזבר), מנהל את ה'סאָסיעטע'. המאורע השני בחיי האגודה הוא הנשף השנתי, המאורגן עלידי ועדת החגים. גם אחרי 'באַל' (נשף) מוצלח לא שורה שלום בין ה'מעמבערס' (החברים) של האגודה: "צוליב אַ גאַטאַ" (עוגה) האַלט אַ 'סאָסיעטע' בים צעפֿאַלן ווערן" (פֿאַריזער הינט 22.3.1932). אם מדובר באסיפה באיגוד מקצועי או במפלגה, נאמר למשל: "מען וועט זאָגן די ווייבער, אַז מ'האַט אַ 'רעאיניון'".²⁴

להלן עוד מספר מילים וביטויים מקובלים בתחום של חיי הציבור: 'קאַרטעזש' (תהלוכה); 'רען דע באַל' (מלכת הנשף); אַרוישיקן קינדער אויף דער 'קאַמפֿאַן' (כפר); בלייבן אין אַ גאַרד אַ ווי' (להיות במעצר); 'בענעפֿיס' (הצגה לטובת שחקן). מצאנו גם "סורפריז פֿאַר קינדער און 'קאַטרער' אומיזסט" (הפתעות לילדים וארוחת ארבע חינם).

מעגל המגע עם הרשות

לעומת המילים השגורות בחיי הציבור ובעולמה של עבודה ופרנסה, מילים הנובעות מתוך השיגור והשיח היומיומי, נראה שהמונחים המצביעים על המגע עם הרשות מוכתבים 'מלמעלה'. לכתחילה הם יוצרים פער בין היחיד לרשות. סוכני ההפצה הם דמויות זרות, רחוקות, לא פעם מאיימות, אוחזים בטפסים של בקשות סיוע למהגרים בסבך הביורוקרטיה הצרפתית. העיתונות משמשת רק מעין תחנת-מסר למונחים רבים. היא מביאה אותם כלשונם, אף אינה מפרשת אותם. שמות של טפסים, אישורים, סוגי פניות גורשים את מדור הייעוץ המשפטי של הפֿאַריזער הינט, שהחל להתפרסם בפברואר 1930. והרי מספר דוגמאות: 'קאַרט ד'אידענטיטע' (תעודת זהות); 'פֿאַפיע טעמברע' (טופס רשמי מבול); 'קייטאַנס דע לואֵיע' (קבלה על שכר-דירה); 'רעסיפֿיסע' (קבלה); 'אָווי פֿאַוואַראַבל' (חוות דעת חיובית, אישור שהות בצרפת); 'סערטיפֿיקאַ ד'ענדיזשאַנס' (תעודת זכאות); 'באַן' (תלוש).

המתווכים בין היחיד לרשות הם ה'קאַנסיערוזש' ונציגי החוק או הממסד. אַ פֿאַרבֿיגייענדיקער 'אַזשאַן' (שוטר) האַט זי געפֿירט אין 'קאַמיסאַריאַט' (פֿאַריזער מאַרגנבלאַט, ללא תאריך). דמויות פועלות: ה'קאַמיסער דע פֿאַליס' (מפקד התחנה); ה'מער' (ראש העיר); ה'הוסיע' (פקיד ההוצאה לפועל); מוסד פעיל: 'בורס די טראַווי' (לשכת העבודה).

השתדלן, המתיימר להסדיר זכות-ישיבה, השגת ויזה או 'פֿאַטענט' (רשיון מסחר בשווקים), מוסיף לשאת את הכינוי הישן-נושן 'מאַכער' – וכן נשאר על כנו המונח

המייצג את נחת זרועו של המשטר – כמו במזרח אירופה: פשיטת המשטרה ממשיכה להיקרא 'אבלאווע'.

חל ניכור בין יהודי צרפת למהגרים, לרבות הבדלי תפיסה על אופיה של הדת, המשתקפים בתארים שנקראים בהם כלי הקודש. עולם מחשבתי וממסדי מפריד בין הרב, ה'רעבע' (הרבי), לבין הרב הראשי של צרפת, המכונה בעיתונות 'דער גראַנד ראַבען דע פֿראַנס' (במאמר מערכת של פֿאַריזער הַענט, 29.6.1927). אדם העובר לפני התיבה בבית-כנסת של המהגרים יכונה 'חזן', ואילו בבית-הכנסת של ה'קונסיסטוריה' – 'מיניסטער אָפֿיסיאַן'. ומה רב המרחק בין שמש בית-הכנסת לבין *bedeau, gardien de synagogue* (שומר בית-הכנסת), או בין השוחט לבין *sacrificateur* (מקריב הקורבנות).²⁵

אין זה רק פרק על תולדות היידיש בצרפת, אלא נסיון לבחון את התופעה באספקלריה של תנועת ההגירה של יהודי מזרח אירופה לצרפת. תהליך השתלבותם התנהל בשני פסים מקבילים, שהצרפתית המיוהדת חיברה ביניהם: קליטתם על-ידי המהגרים הוותיקים יותר והתערותם בריקמה הכלכלית ככורח ראשוני. הנה כי כן, המילים הצרפתיות, שאת מקצתן הבאנו כאן לעיל, אינן רק מקור דאגה לנאמני צחות הלשון, או למצער, קוריוז לשוני. לשונם של המהגרים טבועה בחותם האוטנטיות, היא משקפת נאמנה את פעימת חייהם של אנשים, שביקשו לקיים את דבר האימרה העממית: לחיות "ווי גאָט אין פֿאַריז" (כמו אלוהים בפאריז).

המפגש בין שתי שפות היה חד-סטרי, ללא הפריה הרדית. תהליך שונה התרחש במגע בין יידיש לאנגלית, ובעיקר האנגלית האמריקאית (Gold 1986: 94-136). פתיחותה של הצרפתית – ולו רק ברמה של הלשון המדוברת – ללשונם של המהגרים שזה עתה הגיעו ולא נטמעו עדיין, סתרה את המודל הלאומי של צרפת. בטווח ההיסטורי הקצר שבו אנו דנים קלטה ואימצה היידיש מילים רבות, אך בניגוד לקביעתו של לווינסקי (1942: 194) הדברים לא הגיעו לידי תמורות בתחביר (Arditty & Vasseur). לווינסקי שיער, שרק השפה המדוברת נגועה בגאליציזמים, והם נחלתן של שכבות לא-משפילות, ואילו העיתונות נקייה מהם.

מן הדוגמאות המעטות שהבאנו עולה מערכת סמלים משותפת לרוב בניינה ומניינה של הקבוצה המהגרת, שביטאה את ייחודה ואת הווייתה במדינה הקולטת. שלל הגורמים המעניקים משמעות למילים, אופיים החברתי והשפעתם ההתנהגותית ולא דווקא לשונית גרידא (Gert & Mills 1964: 83) מתגלה אף ברמה של היחיד. מן הראוי לציין, שתהליך רכישת השפה על-ידי המבוגר אינה זהה לתהליך רכישתה על-ידי הילד, הפטור מלשון את עיקרי התקשורת הלשונית. אוצר המילים שהמבוגר קולט משקם עבורו את המרחב שממנו נותק ואת תלישתו משייכות. המילים הצרפתיות המאכלסות את המעגלים של רשות הפרט ורשות הציבור מהוות ערוץ נוסף של התערות, אותו קורט של אקולטוראציה "שרק עינו המיומנת של החוקר תדע להבחין בו" (Gold 1986: 121).

שפתם של המהגרים מציבה נקודות ציון נוספות במיפוי הווייתם. לשיטתנו, המעגל הראשון ענה על הצורך להתמצא במרחב הפיזי, השני – תכליתו היתה

לנוע במרחב הכלכלי. אוצר המילים הניכר שלו יצר כעין מקבילה לשונית למדור התעסוקה שזומנה למהגר היהודי. המעגל של רשות הציבור הוסיף את ממד הזמן. הוא כרך את העולם האסוציאטיבי של היהודי עם עברו והצביע על עתיד אפשרי.

"אויף יידיש האָב איך געהונגערט, אויף יידיש האָב איך זיך געמאַטערט" (ביידיש רעבתי, ביידיש התייסרתי) – זועק הסמרטוטר לשעבר, בעלה של מאָראַם רוזאַלי.²⁶ "הורי רבו ביידיש" – סיפרה בת הדור השני – "אבל את הנשיקה הראשונה קיבלתי בצרפתית. לזה אני קוראת התערות, לא התבוללות" (שיחה עם לילי שר 22.6.1998).

שתי ההצהרות הנ"ל מבטאות את המתח בין שני המצבים הקיומיים, שבו היה נתון המהגר. הוא כבר לא היה יהודי ממזרח אירופה, אך עדיין לא היה יהודי צרפתי ממוצא פולני, רוסי, הונגרי או רומני.

הערות

- 1 בין דוברי יידיש כלולים המהגרים, שיידש היא שפת האם שלהם, שפת הדיבור הרווחת בסביבת מוצאם והם ממשיכים להשתמש בה בארץ היעד. כך לפי ויינברג 1990.
- 2 די לציין את תגובתם של קוראי העיתון פּאַריזער הַינט לפנייה לסייע לאנשים במצוקתם. התגייסותם לאיסוף תרומות היתה מיידית. קוראי העיתון נָיַע פּרעסע נענו באותה מידה לפנייה לגייס כספים לשם מימון הוצאת העיתון.
- 3 שַׁיַקְאוּסקי 1942: 235–245. ז'יל רוזיאה מנהל ספריית מעדעם בפאריז הוסיף עוד מספר שמות של כתבי־עת אל הרשימה של שַׁיַקְאוּסקי.
- 4 יעקב האַפּמאַן 1931. במכתב למערכת פּאַריזער הַינט קובל כותב אלמוני (החותם בשם בדוי 'איש גמזו') על דחיקת רגלי היידיש ממוסד ציבורי.
- 5 'די דיסקוסיע איבערן אויסלייג', נָיַע פּרעסע, 12.6.1937.
- 6 פּאַריזער הַינט, 7.8.1927; 15.8.1927. וכן: פּאַריזער הַינט, 18.5.1935. 'אַ שטרַיק פֿון מידינעטקעס'.
- 7 יאָסל צוקער: שריפֿטן. לראשונה יצא לאור בווארשה (1938), עם הקדמה של נח פּרילוצקי. מהדורה שנייה: הוצאת י. ל. פּרץ, תל־אביב 1963.
- 8 ל. האַכשטיין: 'פּאַריזער גראַמען', פּאַריזער הַינט, אוקטובר 1932.
- 9 כּיִח מודיע על שיעורי צרפתית 'פֿאַר אויסלענדער', הנערכים בשני מקומות בפאריז, שבהם מרוכזים מגורי יהודים. האגודות הפילנטרופיות ראו בהקניית השפה הצרפתית אמצעי להטמעה מהירה של המהגרים. לעומת זאת, אירגוני המהגרים שיזמו שיעורים לצרפתית התייחסו לשפה כאמצעי בידי המהגר הטרי לתקשר עם סביבתו הקרובה.
- 10 ראה: W. Speiser, 1925.
- 11 *Petite grammaire Judéo-Allemande à l'usage des personnes qui désirent apprendre la langue des Juifs de Russie, Galicie et Roumanie*, Librairie Durlacher, 1918.
- 12 ראה: 16. Sylvia Ostrowsky 1995.
- 13 שיחה עם גברת מרינט ארטמן, 5.9.2001.
- 14 ראה: Charlotte Roland 1952, p. 235.

- 15 ראה, למשל: מרדכי קאסאווער 1932.
 16 מ. לעוויןסקי 1942.
 17 מעבר לציון התקופות ההיסטוריות (1881–1914; 1919–1923; 1924 ואילך) אין ההגירה לצרפת מוגדרת בגלים, אלא מאופיינת יותר בפעילות תקופתיות שמקורן בעליית מצב היהודים וירידתו במזרח אירופה, ובמיוחד בפולין. ראה: D. Epelbaum 1998, p. 143.
 מהגר שהגיע ב־1929 או כאמצע שנות השלושים בעטייה של המצוקה, והוא בשנות ה־20 לחייו, לא שהה יותר מעשור אחד בצרפת עד לימי השואה.
 18 הסבר מעניין ולא שגרתי למקור השם הזה ראה: יחזקאל קארנהענדלער 1970, עמ' 186–203.
 19 ה־14 ביולי מאבד ביידיש את ההוראה הקלנדארית, ומתייחסים אליו כיום חגיגה. כך יכול אב לשאול את בנו: "ווען פֿאלט היינטיקס יאָר דער קאָטאַרוזשעוועי", דעם 15טן אָדער דעם 16טן יולי?" (מתי חל חג ה־14 – ב־15 או 16 ביולי?).
 20 השמות הפרטיים של רוב הילדים היו כבר שמות נוצריים מקובלים בצרפת. עיתון יומי מוסיף נופך משלו בבואו לתאר ביקור במערכת של ילדים עמוסי פרסים. הם ביקשו פרסום, כיוון ש'פּאַפּאַ' (אבא) או סבא שלהם נמנים עם קוראי העיתון, והם מבקשים להפתיע אותם ב'סורפריז' (הפתעה) (פּאַריזער היינט, 20.7.1934).
 21 "פעטש אין אַ קאָמיסיע ווייל אַ פֿרוי מישט זיך אין פּאָליטיק" (מהלומות בוועדה מפני שאשה מתערבת בפוליטיקה – פּאַריזער היינט, 16.11.1934).
 22 מאמר מערכת של פּאַריזער היינט קובל מרה, שבאזכרה ממלכתית לנופלים בקרב Carancy (1915) לא ניתנה רשות דיבור לנואם ביידיש (5.5.1927).
 23 ה'קאָואַץ' מהווה את הפתרון להבאת נפטרים לקבר ישראל במציאות של חוקי קבורה הנהוגים בצרפת. ראה: Patricia Hidiroglou 1999.
 24 יאָסל צוקער: 'דער זונטיק פֿון מ'סיע מאַקס און מ'סיע זשאַק' (אונדזער שטימע, 7.4.1939).
 25 מפנסק הנישואין של הרובע ה־20.
 26 לעיל הערה 7, עמ' 19.

מראי מקום

- האָכשטיין ל. 1932: פּאַריזער גראַמען, פּאַריזער היינט, אוקטובר 1932.
 האָפּמאַן יעקב 1931: 'לעבן צווישן גויים און שטאַרבן צווישן יידן', די וואַך 8, 6.3.1931, נאַנסי.
 ויינברג ד. 1990: 'המאבק בין הציונים ואנשי השמאל בקרב הקהילה היהודית בצרפת/ הציונות ומתנגדיה בעם היהודי, קובץ מאמרים בעריכת חיים אבני וגדעון שמעוני, ירושלים.
 ווינרנץ מאַקס 1973: די געשיכטע פֿון דער יידישער שפּראַך, יוואָ, ניו־יורק.
 לווינסקי מ. 1942: 'פּראַנצויזישע ווערטער אינעם פּאַריזער יידיש', יידן אין פּראַנקרייך, כרך 2 (ערך א. טשעריקאווער). יוואָ, ניו־יורק, 193–204.
 פּראַנק נ. 1951: 'ריוועלעס גאַס', אַלמאַנאַך 1951, אַרויסגעגעבן דורך די קינדער קאָלאָני פּאַריז.
 קאָסאווער מרדכי 1932: 'וועגן יידיש פֿון אַלטן אַשכּנזישן ייִשובֿ אין ארץ־ישראל', יוואָ־בלעטער, כרך 4, 43–50, וילנה.
 קארנהענדלער יחזקאל 1970: יידן אין פּאַריז, מאַטעריאַלן פֿאַר יידישער געשיכע, פּאַריז.

שייקאווסקי זאָזאָ 1942: 150 יאָר ייִדישע פרעסע אין פֿראַנקרײַך. ביבליאָגראַפֿיע פֿון דער
ייִדישער פרעסע אין פֿראַנקרײַך און אין די קאָלאָניעס, שטודיעס און מאַטעריאַלן אונטער
דער רעדאַקציע פֿון א. טשעריקאווער, נײַ-יורק.
שלעווין ב. 1948: די ייִדן פֿון בעלוויל, פֿאַרײַז.

Benain Alina 2000 : 'Les rapports a la Russie des immigrants yidishophones Parisiens', *Cahiers de l'immigration russe*. Institut d'études slaves (Paris), Centre de recherches sur les Langues et littératures slaves de l'Université hébraïque à Jerusalem Moscou, Paris, Jerusalem, 2000.

Epelbaum Didier 1998: *Les enfants de papier*, L'intégration des Juifs de Pologne immigrés en France 1919–1939, génération charnière culture Transmition, Thèse pour doctorat 'Histoire et Civilisation' de l'EHESS.

Gold David L. 1986: 'An Introduction to Jewish English', *Jewish Language Review* 6, Haifa, 94–120.

Green Nancy 1985: *Les travailleurs immigrés Juifs à la Belle Epoque, le Pletzl de Paris*, Paris.
— 1990: 'L'histoire comparative et le champ des études migrateurs', *Annales E.S.C.* no. 6, Paris.

Hidirolou Patricia 1999: *Rites funéraires et pratiques de deuil chez les Juifs de France, xix ème – xx ème siècles*, Les Belles Lettres.

Ostrowsky Sylvia 1995: *Quelqu'un ou le livre de Moïse*, Paris.

Roblin M. 1952: *Les Juifs de Paris*, Demographie, Economie, Culture, Paris.

Robin Régine 1984: *L'amour du yiddish: Ecriture et sentiment de la langue (1830–1930)*.

Roland Charlotte 1952: *Les Juifs de Belleville, Du Ghetto a l'Occident: deux générations yiddishes en France*. Ed. de Minuit.

Speiser W. (ed.) 1925: *Méthode pour apprendre le français au moyen du Jargon dit Yiddish*, Paris.

Weinreich Max 1980: *History of the Yiddish Language*, Chicago, Paris.